

mek v dílech klasiků bylo možno chápat jako zcela všeobecné vodítko pro marxistické myšlení v oblasti populačního vývoje (nadto trochu zatemněné existencí tzv. populačního zákona kapitalismu), avšak rozhodně nikoli jako zasvěcený program. Kromě toho v padesátých letech sovětské ekonomové odvažné, ale nefundovaně vyslovovali své soudy o vztazích ekonomie socialistické společnosti a její reprodukce a na řadu let vytvořili těžkou překročitelnou bariéru oficiálního stanoviska k těmto otázkám. *Demografie* na svých stránkách probíjávala kritický postoj k takovému zjednodušování. Zabývala se teoretickými otázkami demografie a jejími vztahy k ostatním společenským vědám, zejména k sociologii. Demografické směry v sociologii a jejich novodobé tradice vytvářely náladu příznivou pro chápání demografie jako odvětví sociologie. Ke cti sociologie československé (a hlavně nyní po válce) je nutno vyzdvihnout, že taková zjednodušení si odpustila a že naši sociologové nevidí v demografii ani svého konkurenta, ani své odvětví.

Ačkoli demografická věda má mnohem užší zaměření (pokud máme na mysli její restriktivní koncepci) než sociologie, přece její orgán, revue *Demografie*, má kolem 2000 příjemců. Je příznačné, že převážnou většinou jsou to organizace (úřady, podniky, národní výbory, zdravotnická zařízení, školy, vědecké ústavy apod.). Je tomu tak též proto, že — na rozdíl od sociologie — demografická data a demografická problematika jsou doménou společenských organizací, nikoli předmětem bádání (s několika výjimkami) jednotlivců. Pětina nákladu je určena pro mezinárodní a zahraniční organizace. Touto cestou jsou zahraniční odborníci informováni nejen o populační problematice Československa a ostatních socialistických zemí, jejichž autoři nalézají na stránkách *Demografie* možnost publicity bez ohledu na to, zda mají či nemají možnost publicity ve svých zemích (jako Maďaři v *Demográfia*, Poláci v *Studia demograficzne*, Jugoslávci v *Stanovništvo*), ale také o ostatních společenských problémech, pokud mají alespoň částečný vztah k populačním otázkám.

Letošní ročník je 10. ročníkem časopisu; a protože zároveň vzpomínáme 10. výročí založení Státní populační komise a pro populační vědu důležitých 50. výročí vzniku Československé republiky, bude určen hlavně dlouhodobější problematice. Této linie se dotýká v úvodu letošního 1. čísla předseda Státního statistického úřadu J. Kazimour. Rýsuje také program naší demografické vědy, která se musí soustředit nejen na dlouhodobé projekce obyvatelstva, rodin a domácností, ale také na projekce územní, s čímž souvisí i druhý požadavek na naši demografii — totiž realizovat podrobnější územní třídění než dosud (místo třídění na kraje a okresy rozšířit třídění i na obce a lokality). Takové podmínky bude možno splnit zavedením *Ústředního rejstříku obyvatelstva*, plánovaného na rok 1970 (po sčítání lidu). Na něj má navázat *Jednotná evidence pracovních sil*, která by ve spojení s ÚROB

a event. dalším registrem (jímž by měl být *Ústřední zdravotní rejstřík*) měla a mohla pokrývat i požadavky společenských věd na demografická data a jejich společenské, třídní, ekonomické a další charakteristiky. O takové možnosti bylo jednáno v jedné z pracovních skupin SSÚ pro přestavbu statistických zjišťování (Skupina demografie a sociologických šetření) a na půdě Institutu demografie SSÚ. O chystaném *Ústředním rejstříku obyvatelstva*, tak důležitém i pro naši sociologii, se dočteme rovněž v 1. čísle letošního ročníku *Demografie*.

Další příspěvky jsou věnovány významu 10. výročí jmenování Státní populační komise, jejíž plénum a sekretariát mají zásluhu nejen o realizaci řady populačních opatření v ČSSR (přidávky na děti, mateřská dovolená, práce těhotných žen a žen-matek), ale také o prohloubení poznání života našich rodin (tj. nejen v oblasti demografie rodiny, ale i v oblasti sociologie rodiny). Příspěvkem k sociologii rodiny je i rozbor bezdětných manželství z hlediska oblastních rozdílů (České země — Slovensko), z hlediska významu sňatkového věku a trvání manželství. O otázkách gerontologických pojednává 2. číslo letošního ročníku. Jde o vztahy stáří a zdravotního stavu a bydlení. V témže čísle vyšel rozbor národnostního složení ČSSR podle různých kritérií, z nichž nejdůležitější je kritérium věku a kritérium zaměstnanosti. Pro další čísla jsou připraveny články na téma dlouhodobého vývoje populace v Československu v letech 1918–1968 (k 50. výročí republiky) a program příštího sčítání lidu v roce 1970.

V *Demografii* jsou pro sociologa cenné také ostatní rubriky, jako Zprávy a Přehledy. Zde jsou v každém čísle uváděna statistická data, která nenalzáme v Statistických ročenkách nebo jiných publikacích (navazují však na *Demografickou příručku 1966*), mezinárodní přehledy, recenze a bibliografické záznamy. Řada z nich obsahuje sociologickou problematiku.

Pouhé prolistování dosavadních devíti ročníků ukazuje, že přínos *Demografie* k našemu poznání současné československé společnosti nebyl malý. Poslední ročníky vykazují tendenci brát zřetel i na problémy mikro-demografie (okresy, obce, závody) a i tyto příspěvky mají vysokou úroveň. Dosud zde chybí zachycení některých aspektů na Slovensku, ačkoli tam je skoro třetina příjemců časopisu z celé republiky. Lze očekávat, že založení Slovenské demografické společnosti (v březnu t. r.) se projeví i ve zvýšeném počtu příspěvků ze Slovenska.

Vladimír Srb

Informace o disertacích ze sociologie

V universitním roce 1966/67 byla před komisí vědecké rady University Karlovy pro obhajoby kandidátských prací ze sociologie, která pracuje při Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy, obhájena řada prací, o nichž zde přinášíme základní informace.

Pozoruhodnou prací je disertace Zdeňka Strmiský (Sociologický ústav ČSAV) Otáz-

ky marxistické sociologické teorie, která tvoří první část jeho teoretického projektu „Společenská skutečnost jako systém a struktura“. Teoretické i metodologické předpoklady obecné sociologické teorie nemohou být — podle autora — vytvořeny v rámci jiných vědních oborů, což však na druhé straně neznamená, že by tyto obory měly být ignorovány. Proto nejen samy sociologické proudy, nýbrž i filosofie, kybernetika, obecná teorie systémů atd. tvoří zdroje sociologie marxistické. Jejím centrálním cílem je pak překonávání redukcionismu, tedy zkoumání společenské skutečnosti v její jednotě a celistvosti. Do popředí proto vystupují kategorie systémů, struktury a funkce. Rozbor těchto koncepcí soudobé nemarxistické sociologie, které jsou na těchto kategoriích založeny (zvl. díla G. Gurvitche, C. Lévi-Strausse a T. Parsonse), odhaluje nejen jejich přínosy, ale i meze a nedostatky. Autor na základě sémantické analýzy kategorií systému a struktury ukazuje jejich mnohoznačnost a snaží se postihnout vztah jejich významových variant — a tedy i možnosti jejich uplatnění v sociologické práci. Vychází z elementárního významu pojmu systém (jako množiny prvků, jež jsou spojeny určitým vztahem) a ukazuje, že specifikace jeho významů jsou důsledkem konkretizací prvků a vztahů, jimiž jsou tyto prvky spojeny. Takovou specifikací a konkretizací je i pojem „deterministický systém“, který v sociologické teorii zaujímá významné místo. Ukazuje se však, že je třeba pracovat s různými typy sociálních determinismů, což znamená odmítnout nějaké determinismy „univerzální“. Vazba systému může mít totiž různý charakter — i ve společnosti existují „mechanické“ celky, agregátová spojení apod. Současně je však zřejmé, že vazby různých determinismů mohou mít i složitější charakter, mohou vytvářet systém systémů. V této souvislosti je proto třeba věnovat pozornost strukturalismům a analyzovat způsob souvislosti mezi jednotlivými oblastmi společenského života, který — jak autor ukazuje — nelze omezit na pouhý přechod prvků ze systému do systému nebo na vzájemnou závislost jejich strukturních vztahů. Tak např. ekonomika není pouze strukturou, která se odráží ve struktuře jiných oblastí společnosti, nýbrž je i strukturou, která vyjadřuje kvalitu společenského systému. Pojem struktury je pro sociologii významný zvláště proto, že v jistém smyslu představuje integraci pojmů celek a část, relace a kvalita, a současně vyjadřuje sepětí mezi aktuálními procesy a „bytím objektu“. Pak ale nemusí být struktura „funkčním“ systémem, systémem s cílovým chováním. V této souvislosti se tedy vynořuje problém analýzy pojmu funkce a pojetí funkcionální analýzy v sociologii — a to jak vzhledem ke specifčnosti funkčních vztahů ve společnosti (jejich mnohorozměrnosti a historické proměnlivosti hierarchie systémů), tak v problematice charakteru „cílových stavů“, které fungování sociálního systému určují. A právě na tomto místě se vynořuje sociologická závažnost marxistického řešení odcižení, které

se zaměřuje na vztah mezi sociálním systémem a systémem osobnosti, a to i z aspektu praktické společenské aktivity lidí.

Hned tři práce si všímají problematiky mládeže. Dagmar Čahová (katedra ML University J. E. Purkyně) se pokusila ve svém příspěvku k vývoji politické angažovanosti první poválečné generace naší mládeže (*Mládež v období revoluční přeměny společnosti v letech 1945—1949*) vysledovat jednak povahu hnutí a činnosti mládežnických organizací, jednak — na tomto základě — podat hlubší charakteristiku politických postojů mládeže. Ukazuje, jak zkušenosti z let okupace a z roku 1945 podminily její silnou politickou angažovanost, ale i diferenciaci, která se v pozdějších dvou letech — v důsledku silnějšího prosazování skupinových zájmů — ještě prohloubila. Období let 1948—49 pak autorka analyzuje především ve dvou rovinách, v rovině očekávání mládeže a v rovině očekávání společnosti. Konkrétněji pak jde o projekci těchto očekávání do postojů a účastí mládeže na únorových událostech a do důsledků těchto událostí v mládežnickém hnutí. Sama mládežnická organizace přestala být organizací výběrovou a bylo v podstatě odstraněno obhajování skupinových zájmů, což nutně vedlo i ke změně celého charakteru politické angažovanosti mládeže.

Jaroslav Štípek (katedra ML, pedagogická fakulta UK) analyzuje v práci *Sociologická přeměna společnosti a soudobá mladá generace* vliv ekonomicko-technického a sociálního politického vývoje na mládež, na její adaptabilitu i postoje. Přitom si nevšímá jen oblasti politické, nýbrž se zaměřuje i na otázky zábavy, sexuálního života mládeže, atd.

Karel Vítek (katedra ML, přírodovědecká fakulta UP, Olomouc) v práci *Motivace a prevence majetkové zločinnosti mládeže* vychází ze skutečnosti, že zločinnost mládeže u nás má stále vzestupný trend, a to především u majetkové delinkvence mládeže do patnácti let. Jedná se zde o složitý sociální jev. Již sama otázka vzniku zločinných motivů vede k celé paletě jevů, které nutno sledovat — od neatraktivnosti práce ČSM a Pionýra, od diferenciace v myšlení a zájmech mládeže různých věkových a sociálních skupin až k diferenciaci v hodnotových orientacích, k poruchám duševního zdraví apod. Součinností těchto a podobných faktorů může být konstituována taková soustava potřeb a zájmů, že vzniká bezprostřední zločinný motiv, který pachatel povyšuje na ideový základ svého jednání. V další části se autor věnuje otázce prevence.

Antonín Matějovský věnoval svou disertaci *Sociálnímu profilu vysokoškolských studentů*. Nejde v ní o pokus ukázat, jací studenti jsou, nýbrž o postižení vzájemné závislosti jednotlivých dimenzí vztahu studentů (jejich subkultury) a společnosti. Vede kritického rozboru „romantické teorie studenta“ a důsledků dogmatického modelu člověka v socialistické společnosti se autor zabývá některými současnými teoriemi sociologie mládeže, které konfrontuje se spe-

cifikou naší problematiky. Na základě výzkumů pak analyzuje vztah studentů k práci (tedy ke studiu) a snaží se především postihnout vztah tzv. „profesionální integrace“ k vnitřní diferenciaci studentů; k jejich „sociální vyspělosti“, systému hodnot atd. Práce je koncipována jako pokus o nalezení jednoho z možných přístupů k vytvoření obecnější sociologické teorie.

Zcela odlišné problematice je věnována disertace Bedřicha Weínera *K problémům sociologie průmyslu a řízení výrobních kolektivů*. Autor se pokouší řešit vztah sociologie průmyslu k obecní sociologii a podrobněji se zabývá sociologií podniku a závodu, a to jak z hlediska jejich vnitřních komponentů a vztahů mezi nimi (materiálně technická základna, řízení a organizace, výrobní kolektivy apod.), tak z hlediska vztahu formální a neformální organizace, vztahu mezi vedením a řízením, procesu manipulace atd.

Mojmír Hájek (katedra sociologie filosofické fakulty University J. E. Purkyně, Brno) usiluje ve své *Sociologii horníka* na základě bohatého empirického materiálu sebraného v letech 1946–48 postihnout a „zmapovat“ životní styl horníka a podat sociologickou charakteristiku jeho práce, hygieny, jazyka atd.

Metodologická problematika je zastoupena zajímavou prací Miroslava Dismána (Fakulta osvěty a novinářství UK, Praha), *Terénní sběr informací*, v níž se při řešení otázky sbírání informací opírá o méně tradiční kybernetické postupy.

Problémy sociální deviace, anomie a dezorganizace se velmi zajímavým způsobem zabýval Pavel Kohn (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha) ve své práci *Negativní jevy ve vztahu družstevníků k práci a v pracovních vztazích v JZD*. Vstupní kapitoly práce předkládají obecně teoretické a metodologické zpracování problému — vedle genetické analýzy zde autor aplikuje i postupy strukturálně funkcionalistické koncepce: sociální deviaci definuje jednak jako odchylku od teoretického modelu, jednak jako odchylku od institucionalizovaných očekávání. Těžištěm práce je kapitola zpracovávající výsledky intenzivního výzkumu provedeného ve čtyřech JZD. Autor postupně rozebírá základní formy sociální deviace, totiž nadměrnou záhušenkovou aktivitu, nedbale vykonávanou práci, rozkrádání družstevního majetku a pracovní nekázeň — to vše v referenci k ekonomickým, sociálním a profesionálním transformacím venkova a k sociální struktuře zemědělských podniků.

Ryze teoretickým příspěvkem k sociologii zemědělství je práce Františka Křenka (Vysoká škola zemědělská, Brno) *Sociální systém zemědělského podniku JZD*. Autor zde koncipuje teoreticko-metodologický model zemědělského podniku s přesně vymezenými funkcemi a cíli, zahrnující přesně definované „elementy“: lidé, formy realizace jejich činností, systém pozic, rolí a profesí, délba kompetencí atd. V průběhu práce, jejímž smyslem je seriózně založit připravovaný sociologický výzkum, autor postupně

analyzuje systémy a mikrosystémy jednotlivých elementů, mechanismy jejich fungování, atd.

Poněkud mezní charakter má disertace Ladislava Lopaty (Vysoká škola zemědělská, Praha) *Časový rozpočet družstevního rolnictva ve vztahu k tělesné výchově*. Autor se v ní — na základě provedeného výzkumu — zabývá vlivem sezónnosti a roztržitosti zemědělské práce na možnosti využití volného času, zvláště na jeho využití pro tělesnou výchovu. Analýza problému vyúsťuje v konkrétní návrhy na zlepšení dosavadní velmi nevyhovující situace.

Do oblasti v naší literatuře dosud nezpracované zasahuje práce Miroslava Nártý (katedra ML matematicko-fyzikální fakulty UK, Praha) *Americká politická věda, její předmět a metody*. Disertace, bohatě materiálově podložená, se zabývá problémy vymezení této vědy, její náplní a klasifikací jednotlivých směrů. Podrobněji se autor věnuje zejména dvěma základním orientacím, tzv. scientistům a humanistům, a provádí jejich marxistickou kritiku. V závěru práce pak stojí postulát koncipování marxistické politické vědy a formulace jejich základních funkcí.

V oblasti sociologie politiky se také pohybuje tematika práce Jiřího Háka (katedra obecné sociologie VŠE, Praha) *K problematice: buržoazní stát a odcizení*. Tematika je postupně zpracována v genetickém a strukturálním aspektu — rozsáhlé pasáže zde autor věnuje zejména byrokracii, resp. vztahům byrokratického a demokratického ve vývojové dynamice moderního buržoazního státu.

František Bělka (Vysoká škola zemědělská, Praha) koncipoval svou práci *K některým otázkám revoluční teorie a praxe komunistických stran* v rámci vědeckého komunismu. Zabývá se v ní problematikou dogmatismu a kultu osobnosti, nejen ovšem jejich vymezením, jejich genezí, nýbrž i jejich kritikou, způsoby odstranění a obnovou leninských metod řízení revoluční praxe.

Vztah vojenské a civilní moci v NSR je titul disertace Josefa Patery (Vojenský doškolovací ústav UJEP v Hradci Králové). Po obecném zpracování problému vztahu vojenských a civilních elit a podání historického přehledu se autor zabývá recipročními vlivy — civilně politickou kontrolou armády a rolí armády a vojenských institucí nejrůznějšího typu v politickém životě NSR.

Do oblasti sociologie vojenství, resp. vojenské politiky zasahuje i obsáhlá disertace Pavla Kučery (Vojenská akademie AZ, Brno) *Vojenské převraty se zvláštním zřetelem k rozvojovým zemím*. Vlastní zpracování problému — předpoklady a podmínky vojenských převratů v rozvojových zemích — předchází důkladné zhodnocení sociální a politické role vojska a náčrt obecných rysů vojenského převratu. Závěr práce pak je věnován roli vojenských převratů v revolučním hnutí; autor z tohoto aspektu poukazuje na výhody i rizika s nimi spojené.

V neposlední řadě předkládají dvě disertace sociologizující zpracování témat z poli-

tické historie — jde o práci Zdeňka Švamberka (Filosofická fakulta UK, Praha) *Programová koncepce západoněmecké sociální demokracie a její historické předpoklady* a

práci Vlastimila Boučka (Lékařská fakulta UK, Praha) *Některé otázky arabského nacionalismu*.

Josef Alan, Jiří Večerník